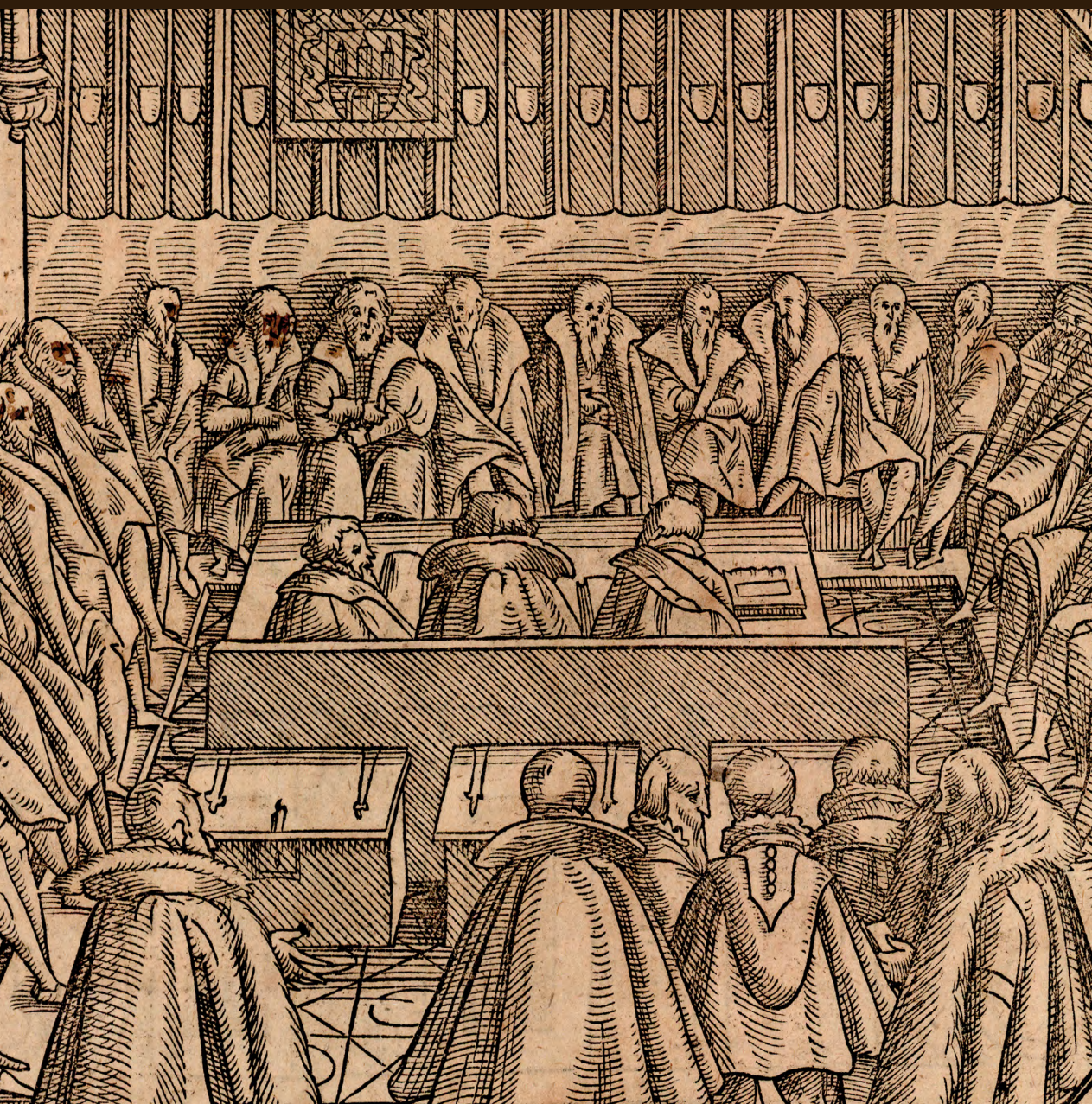

KAREL
MALÝ

TŘI STUDIE O TRESTNÍM PRÁVU V ČESKÝCH ZEMÍCH V 17. A V PRVNÍ POLOVINĚ 18. STOLETÍ

KAROLINUM

**Tři studie o trestním
právu v českých zemích
v 17. a v první polovině
18. století**

Karel Malý

Recenzovali: JUDr. Jiří Šouša
doc. JUDr. Ladislav Soukup, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum
Obálka a grafická úprava Jan Šerých
Redakce Lucie Žikmundová
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2016
© Karel Malý, 2016

ISBN 978-80-246-3269-8
ISBN 978-80-246-3302-2 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Předmluva	7
Právo městské – reziduum práva stavovského v nové společenské situaci po nástupu absolutismu a jeho trestněprávní ustanovení	11
I. Obecná část trestněprávních ustanovení	16
§ 1. Pojetí trestu	16
§ 2. Druhy zavinění	17
§ 3. Okolnosti přitěžující a polehčující	18
§ 4. Presumpce nevinny	20
§ 5. Postavení obžalovaného v trestním řízení v závislosti na jeho sociálním a právním postavení	20
§ 6. Nutná obrana	22
II. Základní zásady trestního řízení	24
§ 1. Procesní předpisy v Právech městských	25
§ 2. Obžalovací a inkviziční zásada v trestním procesu	26
§ 3. Právní postavení žalobce a obžalovaného a zahájení řízení	26
§ 4. Náklady procesního řízení	30
§ 5. Žaloby	30
§ 6. Zastupování před soudem	31
§ 7. Dokazování	33
§ 8. Rozsudky	36
§ 9. Odvolání	38
§ 10. Náhrada procesních nákladů	40
§ 11. Exekuce	41
III. Trestní právo hmotné v Právech městských	42
§ 1. Crimina publica – delikty proti právu a řádu	42
§ 2. Vi privata – de invasione aedium, o kvaltu, veyboji a autoku	49
§ 3. Výtržnost a delikt usmrcení	50
§ 4. Žhářství	57
§ 5. Krádež	59
§ 6. Delikty trestané dle uvážení soudců	61

§ 7. Nářek cti a zhanění	63
§ 8. Zrádné cedule	68
§ 9. Ublížení na zdraví	69
§ 10. Tortura	70

Obnovené zřízení zemské a počátky nového pojetí trestního práva	77
1. Systém trestněprávních ustanovení OZZ	79
2. Obecná část trestního práva v OZZ	81
3. Delikt urážky panovníka – crimen laese majestatis	83
4. Delikty spojené s výkonem úřadu	86
5. Trestní ochrana soudního řízení	89
6. Trestní ochrana právního řádu	90
7. Trestné činy majetkové	93
8. Delikty proti životu	99
9. Trestní ochrana cti	103
10. Předpisy o právu útrpném	105
11. Závěrem	108

Hrdelní řád Josefa I. – cesta k vytváření jednotného právního systému pro země Koruny české	113
§ 1. Proces obžalovací nebo inkviziční?	116
§ 2. Předpisy procesní a hmotněprávní v Hrdelním řádu Josefa I.	119
§ 3. Přípravné trestní řízení	121
§ 4. Důkazní řízení	123
§ 5. Výslech obviněného	124
§ 6. Svědci a jejich úloha v důkazním řízení	126
§ 7. Vazba obviněného	127
§ 8. Obžalovaný a jeho postavení v inkvizičním procesu	128
§ 9. Seznam trestných činů – a jak se dokazují	129
§ 10. Důvěryhodnost svědků	130
§ 11. Tortura – útrpný výslech	131
§ 12. Polehčující okolnosti	134
§ 13. Okolnosti přitěžující	135
§ 14. Hrdelní delikty	136
§ 15. Výkon rozhodnutí – poprava	145
§ 16. Náklady soudního řízení a mzda a odměny soudních zřízenců a katů	147
Závěrem	149

Ediční poznámka	152
Bibliografie	153
Summary	155

PŘEDMLUVA

Nejen právní historik, ale i každý čtenář, který se seznámí s obsahem těchto studií, si nutně položí otázku, proč má být právě trestní právo předmětem zkoumání, čím se vyznačuje tak mimořádným, že mu má být a je věnována taková pozornost. A stejně tak se bude ptát, proč to má být právě trestní právo v 17. a 18. století, tedy v době, kdy bývá v literatuře uváděno, že se vytrácí nejen český úřední jazyk, ale i samostatná česká právní kultura.

Odpověď na prvou otázku nalezneme především v trestním právu samotném, v jeho studiu, které nás dovádí k poznání, že trestní právo, jeho podoba a aplikace v právním životě společnosti, bez ohledu na to, zda jde o dobu dávno minulou či současnou, přináší velmi zásadní výpověď o proměnách společenských poměrů, že je to v podstatě koncentrovaná vůle vládnoucích elit či panovníka, která přesněji než jiné oblasti právního řádu a jiné části právní kultury ukazuje na směřování státní politiky, na postavení jednotlivých společenských skupin a jejich vzájemné vztahy. A co více, podrobnější pohled na soudní praxi a zachované záznamy o skutečném životě trestních norem v každodenním bytí nám podávají neobyčejně věrný obraz nejen o právu samotném, ale i o právním vědomí společnosti, o představách jednotlivců o tom, co je právo a spravedlnost, o akceptaci práva i o jeho negaci.

Pokud jde pak o druhou otázku, je nutné si uvědomit, že trestní právo, které hodláme zkoumat, je v době pobělohorské podle vůle panovníka absolutistického státu a jeho představitelů nástrojem k upevnění a ochraně nastoleného pořádku, zárukou konzervace proměn, které po roce 1620 nastaly ve všech zemích Koruny české a prakticky ve všech oblastech právního pořádku. Zákoníky, které hodláme zkoumat, tj. Práva městská Království českého, Obnovené zřízení zemské a Hrdelní řád Josefa I., na rozdíl od starších úprav trestního práva, které byly poplatné soukromoprávnímu pojetí deliktu i trestu, začínají – zejména dva poslední – opouštět sakrální pojetí trestního práva a rovněž výrazně uplatňují státní zájem, ať je již chápán jako vůle panovníka či absolutistického státu. Jinými slovy: bez pochopení tohoto mezistupně mezi stavovstvím a dobou moderní neporozumíme logice vývoje trestněprávních koncepcí a nutným změnám, k nimž dochází zvláště v době ovlivněné idejemi osvícenství.

Protože v tomto období, které předchází uplatnění osvícenských idejí, se objevují tři zákoníky, z nichž jeden – Práva městská Království českého – tkví

pevně svými kořeny v době stavovské, je ovlivněn silně českým humanismem a vytvořen právníky čerpajícími své znalosti z univerzitních studií na pražské univerzitě. Druhý pak ztělesňuje brutálně otevřenou politiku „bělohorského vítěze“ a přináší zásadní proměny české ústavy, českého a moravského šlechtického práva (Obnovené zřízení zemské). A konečně třetí (Hrdelní řád Josefa I.) na počátku 18. století otevírá cestu k recepci nového pojetí trestního práva tak, jak se vyvíjelo v rakouských zemích a jak bylo již v první polovině 16. století vytvořeno v německé říši. Máme tak jedinečnou možnost pohledu na vývoj trestního práva, opouštějícího své stavovské kořeny a otevírajícího cestu nejprve k vytváření společného právního řádu v českých zemích a potom, v době vlády Marie Terezie, k jeho likvidaci, popření a vytvoření již nového právního systému společného pro všechny země habsburského soustátí kromě Uher.

Současně ovšem máme v těchto kodifikacích významný doklad nejen o podobě pozitivně právní úpravy trestního práva v době stavovské (v městském právu), ale také o obrazu české právní kultury před jejím zánikem, tj. pohlcením společným česko-rakouským právním řádem.

Hrdelní řád Josefa I. je v tomto ohledu průkopníkem dalšího vývoje. Provádí selekci dosavadní právní úpravy trestných činů, stanoví podmínky, za jakých právo původně stavovské může být ještě uplatňováno u soudů, a současně pak otevírá možnosti radikální proměny právního řádu. I když je dočasně ponecháno rozdělení trestního práva do dvou právních oblastí – práva platného pro šlechtu a práva užívaného měšťany – vytváří v tomto řádu také společné právní předpisy, které již v mnoha ohledech nerespektují starou stavovskou personalitu práva.

První z těchto tří studií je tedy analýzou městského práva trestního tak, jak byla podána v komentáři k nové edici Práv městských Království českého, kde bylo současně poukázáno na souvislosti a případné odlišnosti od práva zemského v době stavovské. Další studie byla vydána v Právněhistorických studiích a je věnována rozboru trestního práva obsaženého v OZZ¹, tedy tématu dosud v právních dějinách spíše opomíjenému. Poslední, třetí studie je svým způsobem rovněž v české právněhistorické literatuře novátorská, neboť Hrdelní řád josefínský byl dosud v literatuře zmiňován spíše okrajově a nebyl doceněn jeho význam pro proměny trestního procesu, stejně jako trestního práva hmotného. Jak ukazuje jeho rozbor, je to zřejmý předstupeň pozdější Constitutio Criminalis Theresiana.

Je tedy patrné, že pro posouzení složitějšího společenského, právního a ústavního vývoje, jímž prošel stát Koruny české po Bílé hoře, je vedle státoprávních studií, které byly doposud hlavním předmětem zájmu historiků práva, nutně

1 Srov. K. Malý: Trestní právo v Obnoveném zřízení zemském, Právněhistorické studie, 43. Praha 2013, str. 25–52.

studovat i oblast právních dějin, jež byla spíše předmětem zájmu historiků zkoumajících konkrétní druhy trestné činnosti a jejich postih, zvláště pak v souvislosti s torturou, popravami, čarodějnictvím a podobnými projevy, které jsou i pro širší obec zájemců o historii atraktivní. Avšak to, co je při studiu vývoje českého (moravského a slezského) práva nejpodstatnější, je právní zakotvení úmyslů zákonodárců, zákon samotný a jeho obsah, analýza jednotlivých skutkových podstat trestných činů a základní rysy procesu, kterým byli pachatelé souzeni a trestáni. Nelze také zapomenout na to, že toto zkoumání, sledování vývoje trestního práva tak, jak se nám jeví v oněch třech zákonících, postihuje dobu od druhé poloviny 16. století do počátku století osmnáctého, resp. při uvážení doby platnosti Hrdelního řádu Josefa I. až do jeho druhé poloviny. Jde tedy o rozsáhlý časový úsek, na jeho počátku se ocitáme v období stavovství, v době, kdy se svobodná města a jejich měšťané výrazně podíleli na výkonné a zákonodárné moci a požívali rozsáhlé právní autonomie, postupujeme pak do období nástupu absolutismu, rekatolizace a uplatnění panovnické moci nejen vůči městům, ale i vůči stavům šlechtickým a konečně se vynořujeme v posledním vzepětí feudálních koncepcí trestního práva, které se již začalo dostávat do konfliktu s nastupujícím osvětenstvím.

Jsme si dobře vědomi toho, že tyto studie nabízejí jen základní pohled na zkoumanou problematiku a že bude v budoucnu nezbytné je doplnit i studiem právní praxe, rozbořem soudních případů, ve kterých bylo právo aplikováno, resp. dosavadní sondy do této problematiky poměřit analýzou zmíněných zákonů. Pro městské právo to však bylo již z velké části vykonáno, pokud jde o dobu stavovskou. Snad se najde dostatek zájmu u nastupující generace právních historiků, kteří se tohoto úkolu ujmou i pro období raného novověku, pro dobu, kterou jsme si zvykli nazývat absolutismem.

Avšak je tu ještě další problém – a to s prameny k jednotlivým zákoníkům. Zatímco městské právo se dočkalo nové a moderní edice, Obnovené zřízení zemské máme stále ještě k dispozici ve vydání Jirečkově, a to jak v autentickém znění německém, tak i v českém překladu, pořízeném v 17. století soukromou iniciativou. A Hrdelní řád Josefa I. pak jen v původním vydání, jak německém, tak i českém, nikoliv však v kritické edici. To jsou nepochybně překážky, které je nutno při analýze těchto pramenů překonávat, ale současně jsou výzvou k jejich vydání, které by zpřístupnilo jejich obsah širší historické obci.

Wzrost Dost ka Królewskiej Szieskiego

Wzrost
Królewskiej
Szieskiego
Dost
ka

Wzrost
Królewskiej
Szieskiego
Dost
ka

Anno Domini M D LXXIX.

Handwritten text in a cursive script, likely a signature or a note, located below the date.

**PRÁVO MĚSTSKÉ -
REZIDUUM PRÁVA STAVOVSKÉHO
V NOVÉ SPOLEČENSKÉ SITUACI PO NÁSTUPU
ABSOLUTISMU A JEHO TRESTNĚPRÁVNÍ USTANOVENÍ**

Úspěšná kodifikace městského práva z roku 1579, která pod názvem Práva městská Království českého zdomácněla ve všech městech Českého království ještě před porážkou českých stavů na Bílé hoře, přežila bez problémů proměny českého práva a jeho jinak zásadní transformaci v duchu potřeb upevnění absolutistického režimu. A nejen to, stala se i v jistém smyslu v případě nezbytnosti podpůrným pramenem práva zemského, obsaženého v nově vydaném Obnoveném zřízení zemském. Toto městské právo nabylo od konce 17. století také platnosti na Moravě (roku 1680 subsidiárně a potom v roce 1697 a 1709) a na počátku 18. století i ve Slezsku (roku 1717, 1734). Původně zamýšlené vytvoření společného zákoníku, obsahujícího jak právo městské, tak i zemské, o které se pokoušel již Rudolf II. a ohlašoval ho v Obnoveném zřízení zemském i Ferdinand II., se ovšem podařilo až Marii Terezii v právu trestním a teprve kodifikace práva občanského v roce 1811 odstranila rozdíly v právním postavení poddaných, měšťanů a šlechty. Zásahy do městského práva či spíše do jeho provozování městskými radami, městskou správou a soudy v době absolutismu neprobíhaly formou novelizace městských práv, ale stalo se tak faktickými proměnami právního řádu v oblasti násilné rekatolizace a především pak formou nařízení, reskriptů, výnosů apod., které vydával panovník, jež však nerušily platnost zákoníku. V podrobnostech o tom podává výklad Jan Kuklík ve své stati věnované vývoji a zániku Práv městských.²

Na životnost Práv městských ostatně poukazuje kompendium práva platného v českých zemích vydané roku 1739.³ A tak, ačkoliv se zásadním způsobem změnila česká ústava, stát Koruny české vstoupil do zcela nových poměrů mezinárodních i vnitrostátních, proměnil se vnitřní život měst, jejich hospodářství, náboženství a kultura, stále tu existoval právní rámec

2 Srov. J. Kuklík: Osud Práv městských Království českého od přijetí Obnoveného zřízení zemského do vydání Všeobecného občanského zákoníku rakouského, in: Městské právo ve střední Evropě, Sborník příspěvků z mezinárodní konference Práva městská Království českého z 19.-21. září 2011, Praha, K. Malý a J. Šouša jr. (ed.). Praha 2013, str. 95-124.

3 Srov. Alphabetische Auszug der gesammten alt und neuen böhmischen Gezetze, welcher den Inhalt der verneuerten königlichen Landesordnung, St. Wenzels Vertrag, Bergwercks, Novellen, Declaratorien ... königlichen Reskripten ... in möglichste Kürze vorstellet. Prag und Nürnberg, bey Johan Friedrich Rüdiger, 1741.

jejich života a v něm rozsáhlý soubor trestněprávních předpisů vznikly v 16. století a postupně doplňovaný v souladu s potřebami absolutistického státu a snah o zajištění veřejné bezpečnosti i bezpečnosti osob a majetku. Přestože tedy nebyla městská práva oficiálně novelizována, došlo postupně k rozšíření a doplnění trestněprávních předpisů, dotýkajících se městských obyvatel, stejně jako ostatních příslušníků tehdejší společnosti.⁴

Trestněprávní ustanovení zákoníku Práva městská Království českého z roku 1579 nabízejí nejen obraz právního vědomí autora či autorů zákoníku, obraz o tom, co je považováno za trestné a jaká nebezpečnost pro městskou společnost se jednotlivým deliktům přikládá, ale i překvapivý pohled na teoretickou úroveň právního myšlení tehdejší doby, na schopnost práva řešit otázky, které ještě dnes činí problémy zákonodárcům i právní praxi. Bylo to ovšem právo, jež bylo poplatné době svého vzniku, politickým i hospodářským podmínkám stavovské společnosti. To je jistě nezbytné mít na paměti při jeho studiu.

Avšak ustanovení Koldínova zákoníku se také srazila s novým pojetím trestního procesu a práva na počátku 18. století, jak ještě ukážeme ve studii věnované Hrdelnímu řádu Josefa I. To jsou důvody, proč je možno náš rozbor trestního zákonodárství v 17. a 18. století začít zkoumáním právě Práv městských Království českého z roku 1569.

Ve středověku se právo nedělilo na veřejné a soukromé a nečinil se rozdíl mezi normami upravujícími soukromé právo a normami trestními, které poskytovaly ochranu osobám, majetku či státu a jeho orgánům. Také právo procesní bylo jednotné pro spory soukromé či trestní. Zvláště právo zemské, šlechtické, bylo v tomto ohledu konzervativní a teprve ochrana veřejného zájmu, zejména pak u deliktů, které bychom dnes nazvali nejspíše politickými, otevírala cestu ke změně tohoto stavu a k oddělení práva trestního od

4 Z řady těchto právních předpisů uvádíme jen ty, které se výrazněji dotýkají i městského práva a v podstatě ho novelizují. Reskript ze 4. 2. 1639, který stanoví pokuty nekatolíkům, pokud nebudou respektovat zákaz pobytu v Čechách, a to rozdílně podle příslušnosti k jednotlivým stavům. Úprava židovské jurisdikce, privilegium pro židy z 5. 8. 1648. Reskript ze 7. 4. 1631 a 24. 4. 1682 o konfiskaci majetku jak alodiálního, tak i fideikomisního v případě odsouzení za zločin urážky panovníka. Císařský patent ze 7. 8. 1650 o stíhání zemských škůdců. Císařský reskript z 11. 11. 1683 o trestání, bez rozdílu společenského postavení, tzv. *crimen publica*, tj. rouhání, prostituce, cizoložství. Císařský reskript o obecné příslušnosti apelačního soudu pro rozsudky soudů na Moravě. Patent z 12. 7. 1661 a reskript z 1. 6. 1688 o trestání pytláctví a lesního pychu. Reskript o vyhlazení paličů z 10. 5. 1689. Reskript z 15. 3. 1691 o zákazu vývozu mince a dovozu mince špatné a reskript z 16. 12. 1692 o zvláštním postihu židů. Reskript o zákazu dvojího trestu za jeden spáchaný zločin. Patent z 28. 4. 1706 o katech a jejich odměňování. Reskript z 19. 11. 1706 o zákazu hazardních her. Reskript ze 4. 12. 1725 o postihu žebráků, jejich vyslání na galeje a uložení nucených prací pro ženy a rozšíření platnosti uloženého trestu vyhnanství nejen na země rakouské a české, ale i uherské. Reskript ze 14. 10. 1726 o trestání žebráctví ve městech. Patent ze 14. 8. 1732 proti loupežníkům. Reskript z 29. 3. 1734 o trestání židovských dlužníků.

právních norem upravujících práva majetková, rodinná apod. V tomto ohledu však v právu městském nalézáme významný posun, trestněprávní problematika (pokud jde o právo hmotné) je tu chápána již jako zájem veřejný a je, jak ukazují Práva městská, oddělena od právní úpravy soukromých práv.

Již při prvním pohledu na ustanovení trestního práva uvedená v zákoníku zjišťujeme, že se autoři nechali ovlivnit vzorem římskoprávním. Projevuje se to zejména v systému, a proto i v titulcích jednotlivých kapitol, v terminologii a odkazech na římskoprávní vzory. Jak však při podrobnějším zkoumání zjistíme, šlo tu mnohdy jen o zevní formu, přičemž vnitřní obsah ustanovení recipoval tradiční a leckdy i archaickou podobu právní úpravy tak, jak se po staletí utvářela. Nadto tu působil silný a pochopitelný vliv práva zemského, zejména nové úpravy a nových deliktů, které přineslo Zemské zřízení vydané roku 1549.

Práva městská Království českého, jak se zákoník městského práva nazýval (dále jen Koldín), obsahují ustanovení trestního práva v člancích M I až T XIII. Jsou shrnuta do jednotlivých kapitol, které jsou označeny nadpisy, jež sice mají charakterizovat jejich obsah, avšak nejsou vždy v tomto ohledu přesné a liší se také podstatně svým obsahem.

Prvá kapitola, která je v „Indexu a pořádku titulův práva městského“, připojeného k orientaci čtenářů k zákoníku, označená číslem XLVII, nese latinský název „De poenis propter publica crimina vel delicta“ a český „O pokutách a rozličných trestáních na přestupníky řádu a práva“. Obsahuje články M I až N X. Tento český název není ovšem překladem latinského a je spíše skutečným označením obsahu kapitoly. Další kapitola XLVIII má latinský název „De invasione medium seu vi privata“ a český „O kvaltu, veyboji a autoku“ a obsahuje články N XI až O XIV. Kapitola XLIX je označena „De incendiariis, de spontaneo vel fortuito incendio, et de restinguendo eodem incendio“ a česky pak „O žhářích paličích, o pohružkách z strany ohně pálení i také o skutku, a o hašení ohně“. Obsahuje články O XV až O XXX a je, stejně jako následující kapitoly, poměrně stručná. Kapitola L nese název „De furto – O krádeži aneb o zlodějství“. Předmětu trestněprávní úpravy jsou tu věnovány články P I až P XXII. Kapitola LI „De criminibus extraordinariis – O rozličných veystupcích aneb zavinění lidí“ obsahuje články P XXIII až P XXXII. Kapitola LII je označena jen českým názvem „O pychu“ a tomuto deliktu jsou věnovány články Q I až Q V. Následující, velmi stručná kapitola, označená „De poena calumniosae citationis – V pokutu zmatku upadají tito“, uvádí případy „práva zlehčování“, tj. kdy je jednání, jež má za cíl zmařit právní stav po nabytí pravomoci soudního nálezu, trestné. Další z kapitol LIII, označená nadpisem „De convicio et contumelia – O nářku cti“, obsahuje články Q XII až Q XXXVI a hned následující LIV, „De injuria – O zhanění“, články R I až R IX, jež jsou věnovány časté trestné činnosti, která ohrožovala nejen dobrou pověst napadeného, ale i jeho právní a společenské postavení. Kapitola LV je označena nápisem „De famosus libellis – O cedulích zrádných“ a jsou

v ní obsaženy články R X až R XII, ve kterých se stíhá letáková agitace. Další kapitola LVII, označená „De lege Aquilia, de Dafnis injuria vel culpa dativ, et actionibus noxalibus – O škodách a o jiném k tomu podobném od jedněch druhým z oumysla, chtěním aneb nechtěním ubližování“, v sobě zahrnuje články R XIII až S XVI. Poslední kapitola LVIII, „De quaestionibus et tormentis – O trápení aneb útrpném právu a o popravách“ (články S XVII až Z XII), je věnována tortuře, tj. důkaznímu řízení.

Jak je tedy zřejmé, trestněprávní problematikou se v zákoníku zabývá dvanact kapitol z celkových čtyřiceti osmi, na které je zákoník rozdělen, a z celkového rozsahu zákoníku podle edice Jirečkovy pak 196 stran z 395, tedy více než jedna třetina. To samozřejmě ještě nevyovídá nic o důrazu, který autoři kodifikace na tuto problematiku kladli, avšak přece jen není bez významu zjištění, že trestní právo tu sice netvořilo okrajovou záležitost, ale nebylo také v kodifikaci převažující, neboť většina ustanovení je věnována problematice majetkoprávní, včetně práva manželského a rodinného a práva procesního. Příslušnost soudů, jejich druhy a obecná pravidla o apelacích, tj. o odvolání a jejich zárukách, jsou zakotveny v člancích A XLI–LIII, pod nadpisem „De jurisdictione ordinaria – O veysadném a pořádném právu“. Vlastní předpisy upravující proces před městskými soudy podávají články A XLIV až C XXV, tedy kapitoly IV až XV. Jak v této době bylo obvyklé, není tu činěn rozdíl mezi spory o práva soukromá, majetková a mezi řízením trestním. Podrobný rozbor těchto ustanovení bude podán na jiném místě. Z předpisů procesních jsou toliko vyňata ustanovení o tortuře, tj. o důkazním řízení, které mělo za účel získat přiznání obviněného a probíhalo za použití násilí či hrozby násilím.

Zvláštní ustanovení, obsažená v kapitole XVI, „De transactionibus item de recepis arbitris – O smlouvách, smluvcích, ubrmanech a jiných prostředcích, kteříž lidi o jakéž pak koli věci smlouvají“, články C XXVI až C XXXII, potom pojednávají o arbitrážním řešení sporů prostřednictvím arbitru – ubrmanů.

I. OBECNÁ ČÁST TRESTNĚPRÁVNÍCH USTANOVENÍ

Smysl a podstata systému trestněprávních kapitol, které vypovídají o právním vědomí a cítění autorů zákoníku, jejich vztahu k právu zemskému a k starším pramenům, vyniknou teprve rozbořem jeho jednotlivých částí a analýzou příslušných právních norem.

Základní a klíčovou roli při zkoumání povahy trestněprávních ustanovení zákoníku mají ustanovení, která tvoří jakousi, jak bychom dnes řekli, obecnou část úpravy městského práva trestního⁵, netvoří ovšem samostatnou část zákoníku. Nalezneme je nejen v úvodní kapitole XLVII, počínající článkem M I a dalšími, ale i v jiných ustanoveních a mnohdy i při výkladu o trestání jednotlivých trestných činů⁶.

§ 1. POJETÍ TRESTU

Hned úvodní ustanovení kapitoly XLVII, článek M I, charakterizuje pojem trestu a to slovy, že „pokuta je přísná pomsta, jíž k trestání přicházejí všelijací veystupkové lidští“. Jak je zřejmé, uvažování o účelu a poslání trestu se tu ještě nevymanilo z představ typicky feudálních o tom, že trest je vlastně odplata za způsobené příkoří, že je adekvátní pomstou na pachateli v duchu původních představ, vycházejících již před staletími ze zásad krevní msty, postupně omezované a z právního řádu vytlačované. Ostatně již skutečnost, že se v zákoníku nemluví o trestu, ale o pokutě a že pokutou je pomsta, hovoří za vše. Je pozoruhodné, že ani po více než 80 letech uplynulých od úvah Cornelia ze Všehrd v jeho Knihách devaterých, pro kterého byl také trest „pomstou starou“, se pojetí trestu nezměnilo, a to přesto, že v jiné souvislosti s úvahou o odpovědnosti zemřelého pachatele (článek M XIV), respektive jeho potomků či dědiců, se říká, že „pokuty a pomsty nařízeny jsau pro napravení lidská [...]“. Tato formulace je ovšem v textu zákoníku ojedinělá.

5 Z dosavadní literatury srov. zvl. K. Malý: *Trestní právo v Čechách v 15.–16. století*, II. vydání. Praha 1989, kap. I. Obecné otázky českého stavovského trestního práva, str. 7–14.

6 Seznam trestů uvedených v zákoníku pořídil bratr Kristiána z Koldína Jan Kristián z Koldína roku 1581 a připojil k druhému vydání pod názvem „Pokuty Právy městskými obsažené a v jistý pořádek uvedené“. Pro tresty obsažené v právu zemském takový soupis pod názvem „Tytulář“ pořídil Šebestián Fauknar z Fonkenštejna roku 1589.

Druhy trestů – „pokut“ – jsou uvedeny v článcích M II, M III, M IV. Prvý z těchto článků M II o trestech mluví jen obecně, tj. uvádí trest smrti, konfiskace majetku, uložení služebností, potupu a hanbu, vypovězení z města či z „vlasti přirozené“ a trest vězení buď dočasný, či doživotní.

Článek M III pak již mezi tresty rozlišuje. Jedny charakterizuje jako řádné, tj. ty, které jsou právem „vyměřené, nařízené a vysvětlené [...]“. Ty pak nazývá jako poena ordinariae. Jejich hlavním znakem je to, že nemohou být měněny soudci, jejich vymezení v zákoníku je pro soudce závazné, neboť v takovém případě „uložení pokut a pomst na ne vůli soudcův, ale při vyměření a přísnosti práv se zůstávají“. Jinými slovy, platí tu u těchto trestů zásada nulla poena sine lege.

Naproti tomu pak tresty mimořádné (poena extraordinariae), jak je uvádí článek M III, odstavec I, mohou být ukládány „vedle spravedlivého soudcův uvážení [...]“, a to v případech, že zákon na některé druhy trestné činnosti tresty nestanoví, to jest, není na ně v zákoníku „žádných pokut vyměřeno“. Jak je tedy zřejmé, je v těchto případech ponecháno široké pole pro soudcovské uvážení.

V odst. II téhož článku se pak stanoví, že trestné činy, na které zákon stanoví tresty, mohou být spáchány skutkem, slovy, písmem, návodem (radou), a současně se tu uvádějí příklady takových trestných jednání. Při stanovení trestu pak mají soudci vycházet z důvodů, pro něž byl trestný čin spáchán, brát ohled na osobu pachatele, místo a čas, kdy byl spáchán, druh a velikost důsledků zločinu, způsob jeho vykonání – tedy podle římskoprávního pravidla „causa, persona, loco, tempore, qualitate, quantitate et eventu“.

Ve zcela jiné souvislosti, při úvaze o trestnosti deliktu výboje, se text zákoníku vrací k obecné problematice trestání a formuluje zásadu, že v případě trestného činu, který má za následek „rozdílná ublížení“, tedy kdy pachatel jedním činem spáchá více deliktů, nemá být ukládán souhrnný trest, ale za každé jednotlivé provinění trest samostatný, tedy že takový skutek „ne jednou, ale rozličnou i také rozdílnými pokutami ztrestán býti má. Nebo na dvojnásobné zavinění není za dostatek jedinké toliko ztrestání“ (N XIV).

§ 2. DRUHY ZAVINĚNÍ

Pokud jde o druhy zavinění, věnuje jim pozornost článek M VI a M VII. V prvním z těchto článků, odst. I, se uvádějí čtyři druhy zavinění – úmysl, „kvapnost“, tj. prchlivost, nedbalost („příhoda“) a „skutek“, tj. vědomé porušení právního řádu. V následujících odstavcích tohoto článku se pak pro vysvětlení uvádějí příklady zavinění. Tato zjevně didaktická názornost textu zákoníku, se kterou se prakticky setkáváme i na mnoha jiných místech, je nepochybně vyvolána skutečností, že autor či autoři zákoníku si byli dobře vědomi, že bude používán laiky, kteří postrádají právnické vzdělání.

Jako úmyslné jednání je tu v odst. II uvedeno páchání silničních loupeží a vražd (mordů), případ „kvapnosti“ je v odst. III objasněn v souvislosti s hádkou a vyprovokováním k „hněvu“, který má za následek „rvanice a bitvy“. Jako příklad vědomé nedbalosti se v odst. IV uvádí usmrčení při lovu – „myslivosti“, které nemá za následek „ztracení hrdle“ s odůvodněním, že „skutkové a účinné zlé a nešlechterní vůlí a aumyslem hřešících se rozeznávají“. Proto také v článku M VII se prohlašuje za beztrestné jednání „preceptorův, učitelův, řemeslníkův a jiných k nim podobných správcův nad mládeží [...]“, kteří v zájmu výchovném své svěřence tělesně trestají, avšak podmínkou beztrestnosti jejich jednání je, aby takové trestání bylo mírné a „[...] aby se k ublížení zdraví mládeže nevztahovalo“ a nebylo „tyranské katování“. Takové jednání je také výslovně povoleno v článku K IV o chování mistrů k učedníkům a k služebným.

Podle práva městského je trestný i návod ke spáchání vraždy (čl. N XXXII), stejně tak i navádění ke spáchání majetkové škody (čl. R XXII).

Městské právo se také zabývá otázkou trestnosti pomoci, úmyslu a pokusu. Zřejmě podle vzoru zemského práva je trestána pomoc poskytnutá veřejnému zhoupci, tj. opovědníkovi, který se zprotivil právnímu řádu (čl. N VIII a N IX), a pomocník je považován za spolupachatele a trestán jako skutečný pachatel, který trestný čin vykonal. Spolupachatel pro podjatost nemůže svědčit v trestním řízení se spolupachateli.

Pokud jde pak o trestnost úmyslu, je považován za stejně trestný jako dokonatý zločin, např. v případě vraždy. Není proto divu, že i pokus je považován za stejně trestný jako čin dokonatý. V městských právech je tomu tak výslovně v případě pokusu o vraždu či u deliktu moci (čl. N XXXIII a čl. N III, odst. I).

§ 3. OKOLNOSTI PŘITĚŽUJÍCÍ A POLEHČUJÍCÍ

Práva městská věnují také mimořádnou pozornost okolnostem přitěžujícím a uvádějí kazuisticky celou řadu příkladů. Tak za okolnosti přitěžující se stanoví v článku M VIII, že trestný čin byl spáchán proti nadřízenému („proti pánu svému“), proti rodičům, správcům, nadřízeným úředníkům. Za přitěžující okolnost je považováno podle čl. M IX také místo, kde byl čin spáchán – kupř. radnice, kostel, výsadní místo (brány, přívoz), lázeň. Pachateli však přitěžoval i čas, kdy byl čin spáchán – větší trest postihl jednání spáchané v noci (čl. M X). Stejně pak přitěžoval i objekt trestného činu. Jako příklad se uvádí rozdíl mezi prostým zlodějem a zlodějem dobytka (čl. M XI).

Pokud jde o okolnosti polehčující, nejsou jako takové v zákoníku výslovně uvedeny, ale přesto je tu řada ustanovení, která mají obviněné ochránit před přílišnou krutostí soudců – a ty pak varovat před překračováním jejich pravomoci. Tato ustanovení nalézáme především v člancích M XVII až M XIX, ale

i na jiných místech. Východiskem je tu snaha, aby trest odpovídal provinění či, jak by řekl dnešní právník, nebezpečnosti trestného jednání. Úměrnost trestu vůči provinění se formuluje tak, že „při pokutách a trestání toho šetřiti potřebí jest, aby větší pokuta aneb trestání nebývalo, nežli by se provinění nacházelo“ (čl. M XVII, odst. II).

Soudci jsou napomínáni k tomu, aby při výkladu práva a ukládání trestů ty byly „raději zmenšovány, uskrovnovány a poněkud změkčovány, nežli zjiřovány aneb přísně ztěžovány [...]“ (čl. M XVII, odst. III). S odvoláním na římskoprávní pravidla se od soudců žádá, aby ve „všech věcech více šetřeno bylo spravedlivé, slušné a náležité mírnosti, nežli přísnosti práva [...]“ (čl. M XVII, odst. IV). Soudci mají dát přednost zachování zdraví a života člověka, spíše než ho odsoudit k smrti (čl. M XVIII). Tyto zásady se promítají i do ustanovení čl. P XXVI, ve kterém se vyzývají soudci, aby v případech, „když by se těžkostí lidských a pokut dotýkati bude, má se věku, pohlaví a nerozumu šetřiti [...]“. Tresty pak mají být spíše „zmenšovány nežli zvětšovány [...]“. Tato doporučení nalezneme i v ustanovení o právech konšelů. V článku A XXXIV se jim ukládá, aby každý pátek vykonali kontrolu vězení a podali městské radě a konšelům zprávu o vězňených osobách s tím, že ti, kteří by byli nevinni, nebo důvody jejich uvěznění nebyly dostatečné, mají být propuštěni a popř. vzati na „závazek pod ctí a vírou“.

Do této souvislosti spadá i otázka věku pachatele jako podmínka jeho právní odpovědnosti. Věkovou hranici pro výkon útrpného práva stanoví zákoník na 18 let u mužů a 15 let u dívek. Těhotné ženy nesměly být vůbec mučeny (čl. T I).

Tato obecná výzva soudců k mírnosti a lidskosti je pak ovšem omezena výkladem v čl. M XIX, který zavazuje soudce k milosrdenství jen v těch případech, kdy nejsou vázáni zákonem, tj. posuzují případy, na které není trest stanoven. V ostatních případech jsou ovšem soudci k uložení trestu v zákoně uvedeného povinni (čl. M XIX, odst. II) a nesmějí také po vyneseném rozsudku tresty měnit, ať již ve prospěch či neprospěch odsouzeného. K tomu je oprávněna jen „vrchnost“, tj. zřejmě panovník či jeho apelační soud.

Tak, jak se zdá, byla vyřešena ona základní otázka, kterou se zabývali středověcí právníci, zejména pak glosátoři a kanonisté, a jež také byla předmětem úvah husitských teoretiků⁷. Touto otázkou je teorie soudních důkazů, způsob hodnocení důkazů, otázka možnosti svobodného uvážení důkazu soudcem či naopak přísná vázanost soudce formálním důkazem, byť by byl přesvědčen, že je v rozporu s materiální pravdou, tedy s jeho vnitřním přesvědčením. Jak je zřejmé, přiklání se text Práv městských k formální důkazní teorii a zavazuje soudce k respektování důkazů předložených soudem.

7 K tomu srov. J. Kejř: Teorie soudních důkazů ve středověkých právních a teologických naukách, in: Právněhistorické studie, 40. Praha 2009, str. 95–114.

§ 4. PRESUMPCE NEVINY

V článku M XX jde však text zákoníku ještě dále – zavádí zásadu presumpce nevin. Obžalovaný nemá být pokládán za vinného podle obžaloby, pokud mu vina nebude dokázána (bude mu „provedena“ a právo jej „za takového odsoudilo [...]“, a to nikoliv na základě podezření, ale důkazu viny). Tato zásada je aplikována i v častých případech zhanění (čl. Q XXXII). V logické návaznosti na toto ustanovení se pak ukládá soudcům, aby dříve, než uloží trest, byli „povinni veystupky, viny a jiná prohřešení lidská vyhledati [...]“ (čl. M XXI), a stanoví se, že bez řádného soudu („vyslyšení“) nikdo nemá být odsouzen a trestán (čl. XXII). Soudcům se zvláště ukládá povinnost přihlížet k přesvědčivým důkazům při žalobách, jež se týkají „ztracení hrdla a statku [...]“ (čl. M XXIII), v těchto případech se nemají ukvapovat a důkazy mají být „světlí a dostateční [...]“. Nemají také příliš spěchat, neboť „k zelení pospíchá, kdož soudy v kvapnosti vykonává – Ad poenitendum properat, cui cito judicatum“ (čl. M XXIV).

Práva městská také stanoví, že soudci musí respektovat právo obžalovaného na obhajobu i v případech, kdy se jeho vina zdá zřejmá, a musí také poskytnout stejná práva jak obžalovanému, tak žalobci (čl. M XXV).

§ 5. POSTAVENÍ OBŽALOVANÉHO V TRESTNÍM ŘÍZENÍ V ZÁVISLOSTI NA JEHO SOCIÁLNÍM A PRÁVNÍM POSTAVENÍ

Městské obyvatelstvo bylo součástí stavovskey strukturované společnosti a patřilo do její hierarchie. Ti obyvatelé svobodných měst, kteří požívali městských práv, se pak považovali za třetí stav – stav městský, jehož politická práva byla právně zaručena a spočívala kromě jiného zejména v nároku na účast na zemských sněmech a podíl na zákonodárné činnosti.

Avšak uvnitř městské komunity existovaly podstatné rozdíly mezi jednotlivými vrstvami městského obyvatelstva, rozdíly vycházející především z jejich odlišného sociálního postavení, které se pak promítají i do jejich postavení právního. Proto také důležitou součástí „obecné části“ městského práva trestního jsou i ustanovení o právním postavení měšťanů v trestním řízení.

V článku M XLII zákoníku se definují kategorie městských obyvatel se sníženou právní způsobilostí, obecně nazvaní jako lidé „neužiteční“. Jsou jimi stupkové, čtveráci, bubeníci, pištci, židé, rasové, biřici, kejkliři, žebráci, chodci a jiní lidé „lehkomyslní“. Těmto lidem se zapovídá uzavírat sňatky s dcerami lidí „dobře zachovalých“, a to pod hrozbou „skutečného trestání“. Autoři tohoto ustanovení se přitom museli vyrovnat hned se dvěma problémy. Především s ustanovením článku R VII, ve kterém se říká, že měšťané jsou „sobě ve všem rovni [...]“, a dále pak se zásadou, že manželství má býti